

ՍԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Ժ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1936 — ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԹԻՒ 9

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

“ԴԷՊԻ ՄԱՅՐԵՆԻ ԵԿԵՂԵՅԻՆ...”

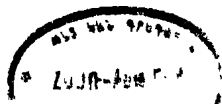
Ո՛հ միայն հետաքրքրական, այլ և իբրև ազգային կեանքի իրականու-
թեան մէջ յանկարծ ծայր տուած երևոյթ, սիրալիր ուշադրութեան միայն ար-
ժանի է խնդիրը, զոր Նիւ-Եօքքի Հայ-Աւետարանական եկեղեցւոյ հովիւը,
Վեր. Ա. Ա. Պետիկեան, շուրջ երկու ամիսներ առաջ չորս յօդուածներով պար-
զեց «Հայաստանի Կոչնակ»ին մէջ: Ու կը ցաւինք շատ որ Սիոն, իր նախորդ
թիւին մէջ՝ զոր հարկադրուած էր ամբողջովին նուիրել այլապէս նուիրական
և տխուր պարտականութեան մը, չկրցաւ բուն ժամանակին զբաղիլ անով:

Զգացումը՝ որ Աւետարանի այդ պատուական պաշտօնէին տուն տուած
է իր այդ գրութիւնները, մայրենի եկեղեցիին կառօսն է պարզապէս. և, իբր
այդ, գիտենք թէ սոսկ իրենք չէ ան: Կարօտի զգացումը դեռ չշխած այն
հրայրքն է՝ որ շարունակ կը միայ ամէն ազնիւ հայ բողոքականի սրտին խորը:

Կը յիշեմ անոնցմէ ծերունի մը, երբեմն պաշտօնեայ Պոլսոյ Պայպլ
Հատուկի գրավաճառատան մէջ, որ բողոքական երգարանը թերթած միջոցին
կ'ըսէր օր մը մեզի. «Աղուոր են. սրտիս կը խօսին այս երգերը. բայց ես իմ
անկողինիս քով զգրոցի մը մէջ ունիմ գրաբար ժամագիրք մըն ալ. ամէն առ-
տու կ'անուրբ ինծի միայն լսելի ձայնով «Առաւօտ լուսոյն» կ'երգեմ անկէ. ու
երբ կը հասնիմ «Սէր անուն Յիսուս, սիրով քով ճմիւս սիրտ իմ քարեղէն»ին.
կը մոռնամ ասոնք ամէնքը»:

Զեմ կրնար մոռնալ նոյնպէս ուրիշ ծերունի մը. Աղեքսանդրոյ հայ
բողոքականաց երբեմնի Հովիւը, հոգւոյ և սրտի տէր բարի անձ մը, սիրոյ և
ներշնչումի կրակներով վառուող ճշմարիտ քրիստոնեայ, Վեր. Քրիստոստուր
ձէճիկեան, որ ամէն կիրակի, իր պաշտամունքն ու քարոզը վերջացնելէ ետքը,
որպէսզի ամէնքէն հասկցուի, «Շիւսի անա քիլիսէմիդէ կիսէլիմ» կ'ըսէր թուր-
քերէնով, ու պզտիկ հօտին առջևէն ինկած, կը փութար Ապուտարտար, գէթ
պատարագին կէսին հասած ըլլալու համար:

Այս երկու օրինակները — որոնց շարքը կարելի էր դեռ երկարել —
յիշեցինք հոս, ըսելու համար միայն թէ մեր տպաւորութիւնը առ հասարակ այն
է եղած որ հայ բողոքականները իրենց մայրենի եկեղեցիին հանդէպ ընդհան-

709-66

բապէս պահած են բարի և ջերմ սէր մը, առանց սակայն ատոր համար իրենց ներկայ գաւառական համոզումներէն հրաժարելու որ և է լուրջ շարժումը: Այդ ուղղութեամբ մէկ քանի անձի կամ ընտանիքի կողմէ կատարուածները պատահումներ են միայն, այլապէս ևս բացատրելի, և չեն կրնար հիմ կազմել որ և է ուրիշ դատումը:

Արդ, ճիշդ այս զգացումին է որ հրապարակաւ թարգման կը կանգնի Վեր. Պետիկեան, երբ, առանց մագիւ չափ շեղում ցուցնելու բողոքական դաւանութենէն, պանծացումը կ'ընէ Հայաստանեայց Եկեղեցիին ազգային ոգոյն, լիութի յարգանքով և պատկառանքով հանդերձ անոր նուիրապետական կազմին, վարդապետական դրութեան և ծիսական կամ պաշտամունքային կատարուածութեանց հանդէպ. և, անկեղծութենէն աւելի քաշութեան գործ մը կը կատարէ, երբ այդ զգացումը սկզբունքի վերածելով՝ իր բողոքական երէցի դիրքէն և քարոզչի ամպիրոնէն կը յայտարարէ թէ խոշոր պակաս մը կայ հայ բողոքական եկեղեցիին մէջ: Այս վերջինը, իր տեսութեամբ, որչափ իրապէս բողոքական է՝ այնչափ անուանապէս հայ է: Ու կը խորհի, շատ իրաւամբ, թէ ինչպէս ոչ մէկ մարդ, նոյնպէս ոչ մէկ ժողովուրդ չի կրնար, առանց նկարագիրի արժանապատուութենէն շատ բան կորսնցնելու, իր կրօնական կեանքին մէջ ժխտել իր ազգութիւնը և արիւնը, իր ազգային ոգին և իտէպը: Քրիստոնէութիւնը՝ որքան աւելի լաւ հասկցուի՝ այնքան աւելի լաւագոյնս կը յստակէ ինքնութեան զգացումը անհատներու և ժողովուրդներու մէջ: Մինչ հայ բողոքականութիւնը, սկիզբէն ի վեր և ներկայ պայմաններուն մէջ, ուղղային ըզզացման դէմ ուժացնող դրութիւն մը եղած է կարծես, ապազգայնացման հաստատութիւն մը, որուն մէջ ոչինչ կը խօսի մեղի մեր անցեալէն, մեր նախնեաց քրիստոնէական առաքինութիւններէն, ուր ոչ մէկ կենդանի և կենդանացնող շունչ կը զգացուի հայ պատմութենէն, հայ զրականութենէն, հայ ստեղծագործութենէն, հայ հոգիէն. հաստատութիւն մը՝ որուն մէջ պաշտամունքը սիրտը չի տանիր խորհրդագրած հոգեմայլանքին, որ ամենէն վսեմ թափն է կրօնքի զգացման, և ուր աղօթաւայրը, երդի միապաղաղ եղանակումներուն մէջ, հակառակ յաճախ լաւ սերտուած և մշակուած քարոզներուն, լսարանական ակումբի մը ձևը կ'առնէ ընդհանրապէս:

Մերձաւորաբար այս միտքով է որ կ'արտայայտուի Վեր. Պետիկեան իր համայնքին կրօնական վիճակին մասին: — Բայց հոգ կանգ չ'առնուր ան. չ'ուզեր փնտլ սոսկ տրանկւոյզի դիրքին մէջ. կը ցուցնէ ցաւը, մատնանշելու համար նաեւ դարմանը, Իրեն համար, որպէսզի Հայ-Բողոքականութիւնը արդարացին իր կոչումը և արդիւնաւորութիւն իրեն համար սահմանուած գործին մէջ, պէտք է որ մօտենայ Մայրենի եկեղեցիին, պէտք է չափով մը տրուաւորակամանայ. այսինքն մասեր՝ տարրեր առնէ անոր պաշտամունքէն, տօներէն, աղօթքներէն, շարականներէն, ծէսերէն և արարողութիւններէն, անոնցմէ մանաւանդ՝ որոնք բուն ազգային նկարագիր մը ունին. պէտք է որ հայ բողոքական երէցը ձեռնադրուելէ առաջ ճանչցած և ուսումնասիրած լինի Հայ եկեղեցւոյ պատմութիւնը, զրականութիւնը, վարդապետութիւնը, հայրախօսութիւնը, վկայաբանութիւնը, երաժշտութիւնը, այնքան՝ որքան կը սովորի Ընդհանուր կամ Բողոքական եկեղեցիին: Ու, կ'եզրակացնէ թէ այս կերպով միայն պիտի հնարաւոր

դառնայ բարեկարգութիւնը Հայ Բողոքական եկեղեցիին, որ պէտք ունի անոր, որ զինքը սրտատանջող մեծագոյն հարցն է, և որո՞ւն անհրաժեշտութիւնը շեշտելու համար է որ կը շարժէ իր զրիչը: Իր «Բարեկարգական» եկեղեցիին ճշմարիտ բարեկարգութիւնը՝ դէպի ետ, դէպի վեր, դէպի Ազգային եկեղեցին վերադարձի շարժումով մը միայն կրնայ իրականանալ:

Պարզուած այս բոլոր կարծիքներուն մէջ մեզի համար ոչինչ կայ արտասովոր կամ զարմանալի, երբ մանաւանդ զանոնք հրապարակողն է Գիսակի, լայտութիւններու պատուականագոյնին, ինչպէս կ'ըսէր երբեմն անմոռանալին իւզգանդ Քլէշեան, զաւակը, որդին հօրը՝ որ «Հայ եկեղեցիին տօնական մտածութիւնները հոգեգրեց որքան բողոքական՝ նոյնքան հայ ներշնչութեամբ, և որ, եթէ ապրէր, կը հաւատամ թէ այսօր թերեւ շատ աւելի հեղինակօրէն պիտի ընէր ինչ որ անա այսօր կ'ընէ իր արեւնին և հոգւոյն ամենապատուական այս ծնունդը:

Ինչ որ կը մտածէ և կը գրէ Վեր. Պետիկեան՝ գեղեցիկ է անշուշտ և համոզիչ, թէ՛ իբրեւ զգացում և թէ՛ իբրեւ սկզբունք. իր հօտին և համայնքին բարւոյն միայն նախանձախնդիր հովիւի մը կողմէ ներկայացուած և յայտարարուած: Ոչ ոք կրնայ առարկել այդ մասին:

Բայց թէ ո՞րքան իրատես է վերապատուելին՝ մտաքանչուքեան մօտեցող իր այս խանդավառութեան մէջ՝ այդ է կարևորը. իսկ այդ մասին մեր կարծիքը աւելի յստակօրէն յայտնել կարենալու համար նոյն իսկ, հարկ կը տեսնենք քանի մը տողերով անդրադառնալ նախ այն տեսութեանց վրայ, զորս այդ առթիւ իր դաւանակիցներէն և մեր ազգակիցներէն չորս յարգելի անձեր յառաջ բերին, երեքը «Հայաստանի Կոչնակ»ին և չորրորդը Գահիրէի «Արև»ին մէջ: Երեքն են երկու հանրածանօթ վերապատուելիները, Մ. Կ. Փափազեան, և Յ. Գ. Գրիգորեան, վերապատուելիի մը որդի համալսարանական և նախկին հայ վարդապետ՝ Տիար Յովնան Կարապետեան, իսկ չորրորդը՝ ազգասէր մտաւորական մը, Տիար Խ. Գուրեան:

Այս վերջինը, խորապէս համամիտ լինելով հանդերձ Պետիկեանի առաջարկած ծիսական ազգայնացումի տեսութեան, զոր սակայն կը խորհի թէ պէտք չէ ծայրայեղութեան տանիլ՝ զոր օրինակ բողոքական երգարանը բոլորովին մէկ կողմ դնելու աստիճան, մեծ օգուտ մը չակնկալեր անկէ, ցորչափ հայ բողոքականութիւնը ամէն կողմ մատնուած է դաւանական և նոյնիսկ քրիստոսաբանական հարցերու շուրջ անխիստութեան մը, զոր պարզապէս յուսահատական անհամատարբրութիւնը և կարգապահական պառակտութիւնը: Այսինքն, կը վախճայ կարծես թէ «ազգայնացում»ի այդպիսի արարք մը արդէն եղած բաժանումներուն վրայ նոր մը ևս աւելցնելու միայն պիտի ծառայէ. և կը թուի խորհիլ թէ պէտք է Հայ-Բողոքականութիւնը ինքն իր մէջ բարեկարգել և ամրապնդել նախ իբր բողոքականութիւն, և յետոյ փորձել կամ զործադրել իր վրայ ազգայնացումի որ և է ծրագիրը:

Ներորդը, Տիար Յ. Կարապետեան, առանց մտնելու բուն խնդրոյն մէջ՝ իբրեւ «Հայաստանեայց եկեղեցւոյ զաւակ» իրաւունք չհամարելով իրեն

զբաղել «Հայ-Բողոքական եկեղեցւոյ ներքին գործերուն միջամուխ ըլլալու» — կը փափաքի սոսկ դիտել սալ թէ ճիշդ չէ երբեք Վեր. Պետիկեանի յայտնած այն կարծիքը թէ Հայ Եկեղեցին «ճողկոր կենսաւորումօր միայն պէտք ունի և ոչ թէ բարեկարգութեան»։ Կը շեշտէ այս մասին այլուր ևս պարզած իր տեսութիւնը թէ անիկա անհրաժեշտօրէն պէտք ունի բարեկարգութեան, որ պէտք է կատարուի արդարեւ ոչ թէ «բողոքականութեան ճամբով», այլ ներքին եղաւորութեամբ դարձի շարժումով մը դէպի իր նախնական շրջաններու կազմն ու կարգաւորութիւնը։ Ու կ'օգտագործէ պատեհութիւնը, իր բուն բողոքը յայտնելու համար Հայ Եկեղեցւոյ կղերական և աշխարհական վարիչներուն, որոնց «անիմաստ և կըքոտ չկամութեանց» պատճառաւ խափանուած է եղեր ցարդ բարեկարգութեան այս գործը։ — Այս բոլոր ըսուածներուն մէջ կան նկատելի կէտեր. բայց որովհետեւ անոնք բուն նիւթին հետ աղբնշուփիւն չունին, և որպէսզի մեր կողմէ ևս նիւթէն շեղում մը կատարուած չըլլայ, կը նօթենք միայն զանոնք հոս, իրենց մասին անգրադարձում մը թողլով ուրիշ առիթի։

Վեր. Մ. Փափագեան խնդրոյն կը մօտենայ իրեն ինքնայատուկ կերպով. կտրուկ և պարզ. բայց նաև յաւէտ կրօնական՝ աւելի ճիշդ բողոքական՝ քան թէ ազգայնական մտայնութեամբ. ինչ որ վիճով մը կը բաժնէ արդէն զինքը Վեր. Պետիկեանէն։ Ձենք ուզեր հոս խորանալ հայ բողոքականութեան ծագումնային մասին իր պատմական ակնարկին մէջ սպրդած սխալի մը վրայ։ Կը բաւականանա՞նք ըսելով միայն թէ, այդ թուականին մերինները զայրացնողը ոչ թէ հալածանքի կիրքն էր ինքնին, այլ ինքնապաշտպանութեան զգացումը, սրտմտութիւնը մարդոց դէմ՝ որոնք անասելի արհամարհանքով մը կը ծաղրէին հոգւով և մարմնով քրիստոնէութեան նուիրուած ժողովուրդի մը հաւատքը, կուսպաշտութիւն կոչելով գայն, և ամէն մէկ նորագործի առթիւ գրելով իրենց կեդրոնը թէ «հոգի մը փրկեցինք այսօր»։ Ու, ներուի՜ մեզ ըսել թէ այդ զգացումն է կարծես որ կը տրոփէ դեռ իր բաւերուն մէջ. երբ հայ բողոքականութեան կոչումը բացատրել ուզելով կ'ըսէ. «Իր գործը Հայը Բիւսնոնայ Եփեսել է»։ Դատում՝ զոր ինքն իսկ պէտք կ'զգայ յետոյ բարեբեւութեան, երբ երկրորդ յօդուածի վերջին սիւնակի առաջին հատուածին մէջ կ'աւելցնէ. «Բողոքական եկեղեցիին գերագոյն նպատակն է, ինչպէս նախորդ յօդուածով ըսինք, Հայը Բիւսնոնէացնել, այսինքն ո՛չ թէ անոր նոր կրօնը սովորեցնել, հապա դարերէ ի վեր անոր արդէն ազգովին ընդունած քրիստոնէական կրօնքին փորձառութիւններուն ճշմարտութիւնը տալ»։ Այդպէս իրօք. դարեր ու դարեր հազար ու բիւր փորձութեանց ամենէն դժգոհներուն մէջ իր հաւատքն ու բարոյականը պահած այս ազգը ուրիշներէ՞ն ուրեմն պէտք ունէր սովորելու Աւետարանի ճշմարտութեանց արժէքը։

Պատիկ մանրագէտ մը հոս այս մասին՝ թող հնկատուի աւելորդ։ — Պարտիզակի Ամբրիկեան Բարձր. Վարժարանի Ձեմամեակի հանդէսին, ուր գացեր էինք Արմաշի Դպրեվանքը ներկայացնել, ծերունի միախոնար մը, Տօբթ. Պարնըմ, իր ճառին մէջ երբ ըսաւ. «Երբ յիսուն տարի առաջ մենք եկանք այս ազգը լուսաւորելու...», Մը. Ալէն, որուն քով էի նստած, ալը ձեռքիս վրայ դնելով փրսփրսաց ալանլիս. «Մարդոց՝ որոնք չեն ճանչցած, որովհետեւ չեն ուսումնասիրած, այս ազգին անցեալն ու հոգին, պէտք է ներել, երբ այսպէս կը խօսին»։

— Բողոքականութիւնը Հայոց մէջ քարոզող առաջին միախոնարները եթէ արդարեւ ունեցած լինէին Ուսուցիչներու, Ձէյմպըրսներու, Ալէններու հասկացողութիւնն ու խղճմտանքը, պատմութիւնը այսօր ուրիշ կերպով պիտի ներկայանար մեզի. և այս՝ ի շահ թէ՛ Հայութեան և թէ՛ բողոքականութեան միանգամայն, այսինքն Հայ-բողոքականութեան: — Հին այդ ոգին յետոյ բազում մասամբ սրբազրուեցաւ անշուշտ Միախոնարութեան յաջորդ սերունդներուն մէջ: Իսկապէս այդ սրբազրութեան հետեանքը եղան բարձրօրէն քրիստոնէական այն ծառայութիւնները, զորս յետագային, միախոնարները մատուցին այս ազգին, առանց հաւատոյ սակարկութեան, իրենց կրթական յարկերովն ու բարեսիրական Հաստատութիւններովը, և ապա, դեռ մինչև երէկ ու այսօր՝ Նիլդ Իսթ Ռիլիֆը, իր նախաճամբական օժանդակութիւններովը մեր վերջին ու անդադոյն ազգային տառապանքներուն միջոցին: Այդ սրբազրութեան զխաւորապէս արդիւնքն է անտարակոյս նաև ճշմարտապէս սրտամերձ այն եղբայրակցութիւնը, որ ազգին մայր զանգուածը և բողոքական համայնքը իրարու մօտեցուցած է ահա շուրջ կէս դարէ ի վեր, երկուքին ալ ազգային և կրօնական զգացմանց համար պատուաբեր աստիճանով:

Բայց անցնինք բուն մեր ըսելիքին. Վեր. Փափազեան համամիտ է Վեր. Պետիկեանի՝ ի մասին Հայ Բողոքականութեան մէջ պաշտամունքային բարեկարգութեան մը պէտքին. յընդհանուրն կ'ընդունի թէ «նօսր է անոր հոգեւոր մթնոլորտը», չի մերժեր «հրապարակային պաշտամանց կարգը ճոխացնելու» հարկը: Բայց համախոհ չէ այս վիճակը բարեկարգելու համար անոր առաջարկած դարմանին: Երգերու, աղօթքներու կէն. փոխառութիւնները միայն Հայ եկեղեցիէն պէտք չէ ըլլան, այլ բոլոր միւսներէն ևս ընտրանօք. ոչ «հայափակ», իր բառով, այլ համապարփակ. իր մտածումին մէջ՝ այս է Հայ-Բողոքական եկեղեցիին նկարագրելը: Հայ-բողոքականը իր կրօնական կեանքին մէջ արիւնով միայն պէտք է նկատուի հայ և ոչ թէ հոգեով կամ խտելով. որովհետև կրօնքը ազգութիւն չէ, զանազան ազգութեանց պատկանող կաթոլիկները իրենց կրօնքին մէջ կաթոլիկ են միայն, նոյնպէս բողոքականները: Ստոյգ է սակայն ասիկա: Ազգութեան ոգին, որ կրթական, գեղարուեստական և նոյն իսկ իմաստասիրական մտածողութեանց մէջ կը զգացնէ ինքզինքը, կրօնքին կամ քրիստոնէութեան մէջ է միայն որ կը սուզուի՝ կ'անգայտանայ: Իրողութիւն չէ՞ միթէ թէ քրիստոնէութիւնը, ազգերուն միջև եղբայրութեան զօրը լուսաւորելով հանդերձ, զօրացուցած է իւրաքանչիւրին ազգային ինքնութեան գիտակցութիւնը: Ո՞վ չգիտեր թէ կաթոլիկ, որթառօքս և բողոքական եկեղեցիներու պատկանած ազգերու իւրաքանչիւրին կրօնական մթնոլորտին մէջ կայ ցոլք մը՝ երանգ մը միշտ իրենց ազգային ոգիէն: Միայն Հայ Բողոքականութիւնն է որ այդ տեսակէտով պիտի լինէր անգոյն: — Կարճ խօսք, Վեր. Փափազեան համամիտ չէ բնաւ ազգայնացման առաջարկին:

Ատոր նոյնքան հակառակ է նաև Վեր. Գրիգորեան: Ըստ իրեն, ծէսը անհրաժեշտ տարր մը չէ կրօնքին և նոյն իսկ պաշտամունքին համար. դադափար՝ որուն դէմ կը ծառանան ոչ միայն ընդհանուր կրօններու և Գրիստոնէութեան պատմութիւնները, այլ պատմութիւնը նոյն ինքն Բողոքականութեան, որ հակառակ սկիզբէն և յետոյ մերթ ընդ մերթ անոր դէմ զգացած թօթափիչ սաստ-

կութիւններուն, չէ կրցած ինքզինքը բոլորովին ձերբազատել անկէ, և այլ և այլ չափով կամ կերպով զործադրած է միշտ զայն: Ծէսը շունչն է որով հոգին կը զգացնէ ինքզինքը և որ երբեմն չափով մը կ'արծարծէ նոյն իսկ զայն: Քրիստոնէական իմացումով, անիկա անշուշտ բնաւ հիմքը չի կրնար նկատուիլ կրօնքին, ինչպէս էր հին կրօններու մէջ: Կրօնքին և նոյն իսկ պաշտամունքին հիմը խորհուրդն է անտարակոյս, բայց ասոր համար նոյն իսկ կարևոր է ծէսը, այդ խորհուրդը արտայայտեալ և հասկնալի ընելու համար մարդկային տկար իմացողութեան: Ծէսը պատկերազարդութիւնն է հաւատքին, խորհրդանշան: և այն ատեն միայն անարժէք է և նոյն իսկ ֆեասակար, երբ չկայ իրմէ համապատասխանուած խորհուրդ մը, երբ կը նկատուի և կը զործադրուի իբրեւ պաշտամունքին հիմը և ոչ իբրեւ զարդը անոր: Այս ոգւով է միայն որ արտայայտուած էինք երբեմն «Սիրոն»ի 1928ի մէկ թիւին միջոցաւ, Երբայեցւոյ Թուղթին մէկ հատուածին առթիւ խորհրդածութեան մը մէջ, Հին Ուխտի ծիսականութեան և Նոր Ուխտի հոգեկանութեան վերաբերմամբ բազմատական ակնարկի մը մէջ: Վեր: Քրիզոստան, մէջ բերելով քանի մը տողեր այդ զրուածքէն՝ իբրեւ փաստ ի նպաստ իրեն և ընդդէմ Վեր. Պետիկեանի, ուղիղ ճամբէն չէ որ կը տանի զիրչը:

Իր չորս վիճակիցներուն տեսութեանց այս ամփոփ դասաւորումէն կը հասկըցուի ուրեմն թէ Վեր. Պետիկեան միայնակ է Հայ-Բողոքական Եկեղեցին մասնակի լուսաւորչականացումով բարեկարգելու համար զինքը այնքան խանդավառող ծրարքին մէջ: Ինչպէս տեսանք, անոնցմէ մին, այդ համայնքին հաւատքի կամ դաւանութեան և կարգի այնքան չփոթ ներկայ վիճակին մէջ անժամանակ և անզործնական կը գտնէ այդպիսի ձեռնարկ մը. ուրիշ մը՝ ծիսականացումի այդ շարժումը բոլորովին ընդդէմ կը նկատէ Բողոքականութեան նկարագրին. երրորդ մը, թէ և համակիր՝ առաւելագոյն այլ զոյշ ծիսականացումի մը զարափարին, բայց այդ բարեկարգութեան ատագծները կ'ուզէ որ համահաւասարապէս բոլոր եկեղեցիներուն մէջ փնտռուին: Զորբորը, Կարապետեան, Վեր. Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ զաւակ՝ պարտք կը նկատէ չխառնուիլ առաջարկուած հարցին:

Այս վերջին կէտին շուրջ Տիար Կարապետեանի բռնած դիրքին մենք համամիտ չենք մեր մասին. հակառակ որ իր կողմէ իրեն ընծայուած այդ կացութիւնը շատ աւելի մերն է նաև, մենք կը խորհինք թէ չենք կրնար բոլորովին անտարբեր մնալ երէկ և այսօր դեռ մեզ հետ մարմնապէս և հոգեպէս ի հաղորդութեան եղող ազգակից Հասարակութեան մը հանդէպ, երբ մասնաւոր զայն յուզող հարցը ուղղակի կամ անուղղակի յարաբերութիւն ունի մեզ հետ:

Մենք ջերմապէս կը գնահատենք Վեր. Պետիկեանի տեսութիւնը, զայն համարելով, ինչպէս նկատեցինք այս զրուածքի սկիզբը, և հակառակ իրեն դաւանակից երկու հեղինակաւոր զործիչներու հակադիր կեցուածքին, ոչ միայն սոսկ իր մտածութիւնը այլ նաև զրեթէ հանրային զգացումը ամբողջ հայ բողոքական համայնքին. և կ'ողջունենք իր այս զաղափարը՝ իբրեւ ազգային և ազգային-հոգեւոր զարթումի առողջ երևոյթ մը իրենց մէջ, անոր բարեխաղով արդիւնազորութիւն ցանկալով ի սրտէ:

Միայն թէ, ի նպատիւ և յօգուտ նոյն իսկ այդ զաղափարին, հարկ կը ըզ-

գանք դիտելու սիրով թէ անոր իրագործմանը համար առաջարկուած միջոցը ամբաւական է է պէտք։ Հայ Եփեսոսէն քանի մը աղօթք, շարական և արարողութիւն փոխադրելով հայ-բողոքական ժողովարանը, կարելի չէ ոչ իսկ մասնաւոր լուսաւորչականացում մը յառաջ բերել անոր մէջ։ Այդ քանի մը մանրուք փոխառութիւնները, տարուած և դրուած հոն, ուր, ինչպէս առաջարկողն ինք կը զգայ ամենէն աւելի, ամէն ինչ «փոխառիկ» է օտարութենէ, և ուր, պիտի կրնայինք աւելցնել, ոչինչ կայ ազգային՝ իբր ոգի և իբր մտահայեցութիւն, այդ փոխառութիւնները պիտի նմանէին իրենց արմատներուն վրայէն փրցուած և պարտէզէն սենեակ տարուած ու սրուակներու մէջ դրուած ծաղիկներուն, որոնք օր մը ետքը երէկուան ոչ զեղը ունին և ոչ բոյրը։ զի ծաղիկը ծաղիկ կը մնայ, և դէպի պտուղ արգասաւորումի իր ճամբուն վրայ, իր ճիւղին կամ արմատին ու իր հողին վրայ մանաւանդ։

Բայց թո՛ղունք պատկերը, և բացատրենք մեր միտքը։ Ծէն ու երգը չէ որ կրնան «լուսաւորչականացնել» անհատ մը կամ համայնք մը, վասնզի անոնց մէջ չէ «լուսաւորչականութեան», աւելի ճշտօրանելով՝ «Հայաստանեայց եկեղեցիքն ինքնաբուն նկարագիրը։ Անոնք զարդարանք են միայն, կրօնքին մէջ յատկապէս՝ և իբր այդ՝ երկրորդական արժէք միայն կը ներկայացնեն անտարակոյս։ Բայց անբաժան հագուածքը՝ որուն մէջ կը կերպաւորէ մարմինը իր ձևն ու կազմը։ ոչ թէ մկրտողով ձեռած, և կոճկուած՝ հանգրիճուած կամ ծալ ի ծալ խորշխորշուած զգեստ մը, սակայն, որ փափաքին կամ կարիքին համեմատ կրնայ փոփոխուիլ ամէն վայրեկան, այլ այդ մարմինին մաս դարձած, անոր ներքին աճումէն նոյն իսկ յառաջ եկած՝ զոյացուած բան մը, եթէ կ'ուզէք՝ զոր օրինակ՝ մորթը, որ կենդանիին տեսակին և ապրած միջավայրին համեմատ կ'ուենեայ իր քնքշութեան աստիճանը կամ զոյնին երանդը։

Արդ, ինչպէս կարելի չէ ունենալ մորթը՝ առանց մարմինին, նոյնպէս կարելի չէ ունենալ «լուսաւորչականութեան» լոկ ծէսն ու երգը միայն, այսինքն ապրիլ անոր ազդեցութեանը մէջ, առանց իրապէս և ընդմիշտ ունենալու լուսաւորչականութեան ռզլին, որուն ինքնեկ բոլորումն են միայն անոնք, և ոչ թէ մարդկային կամէութիւններով դասաւորուած յարդարանք սոսկ։

Այդ ոգին, ներուի մեզ ըսել, այդ ոգին՝ որ Հայ եկեղեցւոյ ինքնութիւնը կենսագործող ոյժն է, ո՛րչափ խորունկ է, նոյնչափ նաև, հակառակ դարէ դար իր ունեցած արտայայտութեանց մէջ երևան բերած այլազանութեանց, մի է և անփոփոխ։ Անոր կազմիչ տարրերն են, եթէ ուզէք, ի մէջ այլոց, իր աբելեյականութիւնը, այսինքն արևելեան եկեղեցիի նկարագիրը, վաղմիջականութիւնը, ազգայնականութիւնը և աւանդականութիւնը։

Աբելեյեան է ան. այսինքն բուսած է և աճած այն հողին վրայ, որ սկիզբէն ի վեր և միշտ ծնունդ տուած է ամենէն մեծ կրօններուն, Աստուծոյ զգացումին և կեանքի խորհուրդին շուրջը խմորուած ամենէն սրտազրաւ միաթիւքականութիւններուն, բնութիւնը կրօնքով և կրօնքը բնութեամբ բացատրելու ճիւղէն բոլորած այն դրութիւններուն, որոնց յաճախ հաշտ աչքով նայած է քրիստոնէութիւնն իսկ։ Միջավայրի այդ զիծը իր դէմքին ամենէն որոշիչ արտայայտութիւններէն մին ֆուսած է միշտ։

Վաղնջական է ան. — ըլլալով անիկա, իր գոյութեան առաջին օրէն իսկ՝ մէկը այն արմատներէն, որոնց վրայ յետոյ պիտի բարձրանար քրիստոնէութեան հսկայ ծառը, իր հովանիին տակ առնելու համար ամբողջ մարդկային քաղաքակրթութիւնը, անիկա Աւետարանի ակէն նոյն իսկ ստացաւ իր կեանքին հոյզը, բոլոր միւս հին և մեծ եկեղեցիներուն կողքին։ Անոնց հետ մշակեց եւ որդեգրեց քրիստոնէական հաւատքին հրամանակարգ (dogme) մայր սկզբունքները, ու անոնց շարքին վրայ ևս՝ եղաւ մին անոնցմէ, որոնք յաւէտ կառչած մնացին քրիստոնէական աստուածաբանութեան հնազոյն այն վարդապետութիւններուն, զորս ընդհանուր եկեղեցին մտածած ու բանաձևած էր, երբ դեռ մարդկօրէն մտածումներ չէին պլոտրած իր ներքին կեանքը։

Ազգայնական է. ոչ թէ որովհետեւ, սկիզբէն, ազգովին յարած է քրիստոնէութեան, այլ որովհետեւ ընդունած է քրիստոնէութիւնը իբրեւ իր ազգին ճակատադրին բարերարող աստուածային պարզեւ մը։ Այնքան նոյնացուցած է իրարու հետ քրիստոնէական կեանքի եւ ազգութեան զգացումները, որ իր խղճմտանքին առջև ոչ—քրիստոնեայ հայը վաղուց դադրած է հայ ըլլալէ։ Մէկտեղ, իր ազգին հետ բրած է անիկա իր կեանքին երկայն և ընդհանրապէս արկածախից ճամբան՝ դարբերուն մէջէն, ինքը առաջնորդելով միշտ անոր։ Իր թունդ ազգայնական այդ նկարագրին մէկ հետևանքն է թերևս իր չափազանց ժողովրդականութիւնը, որ, թէև քանիցս ցնցած է զինքը, բայց մնացած է միշտ բոլոր միւս եկեղեցիներէն զինքը զատորոշող ամենէն բացառիկ յատկանիշներէն մին։ Եւ սակայն, թէև խորապէս ազգային և ջերմօրէն ժողովրդական, զարմանալի դարձած է ուրիշ եկեղեցիներու հանդէպ իր լայնախոհութեամբը։

Աւանդական. — Իր ներկան իր անցեալին հետ կապող ամենէն ուժեղ զօդերէն մին է եղած իր մէջ՝ աւանդութիւնը. տեսակ մը «համայնական այս յիշողութիւնը», որ՝ խառնուած համակուած ժողովուրդին մտայնութեան հետ՝ ազգային ողջմտութեան նմանող բան մը դարձած է այլ ևս իրեն համար։ Ան եղած է միշտ, աւելի կամ նուազ աստիճանով մը, չուկէտը իր ապագային մասին իր կողմէ որոճացուած ամէն հայեցողութեան։ «Որպէս աւանդեցին մեզ հարքն մեր»։ այս խօսքը չմաշած այն կաղապարն (cliché) է եղած, որով կնքուած են զրեթէ միշտ իր կեանքին՝ իր հաւատքին և յոյսին մասին վկայութիւններ տուող բոլոր վաւերագիրները։ Ըսէ՛ք ինչ որ կ'ուզէք. բայց ընդունեցէ՛ք թէ ամուր ոյժ մըն է ան՝ իր ճակատագրին հանդէպ յաճախ շուարած ազգի մը իմաստութիւնէն կերտուած, կոփուած։

Մերձաւորաբար այսպիսի բազկացութեամբ գոյաւորուած ոգիի մը ծընունդն ու յօրինուածքն է այն խորհրդաւոր հաստատութիւնը, որ հայ իրականութեան մէջ կը կոչուի Հայաստանեայց Եկեղեցի. սերտօրէն զուգախառնուած կրօնական և ազգային իտէաններու, և հաւատքի և հայրենիքի մտածումներու մարմնացած կենդանի այն յիշատակարանը, որ տուած է մեզի մեր գրականութիւնը և պատմութիւնը, այսինքն ազգային դիտակցութիւնը, մեր իմաստասիրութիւնը և դաւանանքը, այսինքն մեր համոզումներն ու խղճմտանքը, մեր արուեստը, մեր ծէսը, մեր մշակոյթը ամբողջ։

Կարելի՞ է միթէ առնել ազգային այդ ոգիին հրաշազործած այդ բոլորում-

ներէն մին միայն և այն մասամբ լոկ, և ազգայնաճալու պատրանքն ունենալ...

Կարելի՞ է չունենալ արեւելականութեան, վաղնջականութեան, ազգայնականութեան և աւանդականութեան հիմք, և ունենալ անոնց կենդանի համադրութենէն բուսած բողբոջած ձեւական վայելչութիւն մը լոկ:

Ձենք ցանկար բնաւ կոտորել Մայր եկեղեցիին կարօտէն թե առած թռիչքի մը թափը, բայց չենք կրնար նաև արդիւել զմեզ ըսելէ թէ Հայ եկեղեցւոյ ծէսերէն լոկ քանի մը պատառիկներով զարդարելով Հայ բողբոջական եկեղեցին ուրիշ բան պիտի ըրած չըլլային՝ քան ինչ որ կ'ընեն պճնելով բեղոյր մը դրախտահաւի քանի մը փետուրներով:

Խորքը պէտք է ունենալ՝ մակերեսը ունենալու համար:

★ ★ ★

ՏԱՐՈՐԻՆԱԿ ԻՐԿՈՒՆՆԵՐ ԿԱՆ...

Տարօրինակ իրկուններ կան ուր ծաղիկներն հոգի մ'ունին.

Ուր օդին մէջ չըղայնօճած՝ կ'ալեծըփի ապաւաւմնին.

Ուր, կոհակին վրայ դանդաղ եւ հառաչով մը ծանցացած,

Շրթունքներու վրայ կուգայ մահաճալ սիրքը էն գողօսկ:

Տարօրինակ իրկուններ կան, ուր ծաղիկներն հոգի մ'ունին.

Այդ իրկունները, ես կ'երթամ ինչպէս կին մը՝ գորովազեղ:

Առօտներ կան լուսապայծառ, ու վարդերով արճախուրուած,

Ուր՝ ժայռերէ վազող ջուրի գուարթութիւններն ունի հոգին.

Ուր սիրեն երկինք մըն է Զատիկի, զանգակներով ամբողջ լեցուն.

Ուր միսն ամբիծ է, անառաւ, ու միսքն համակ է անբացփաւ.

Առօտներ կան լուսապայծառ, ու վարդերով արճախուրուած.

Այդ առօտները, ես կ'երթամ պարմանիի մը պէս ուրախ:

Յորեկներ կան զմոյց, ուր խանջ՝ յոգնած՝ ինզկինքը նանչնալէ,

Սիրքը, դարձած հազարամեայ, իր աւարին վրայ կը նըստի,

Ուր կարծես էն անոյց անցեալն ալ վիծակ մ'է գունաթափուած.

Ուր դերասան մը շրջում, խեղճ, տարածօրէն կը տարծկոծի.

Յորեկներ կան զմոյց, յոգնած՝ նանչնալու ծանրութենէն,

Այդ ցորեկները, ես կ'երթամ ինչպէս նախնի մը՝ կորացած:

Տարակոյսի գիւերներ կան, ուր կը պըրկէ քեզ անձկութիւնն.

Ուր հոգին ծայրն իջած այլերս սանդուխին պարուրածէ,

Ու սոսկալի անհունին վրայ կախուած զոգնումն ու դալկահար,

Կը գցայ խորունկ անդունդին հովն, ու կ'ընկըրկի ինքնակորոյս:

Տարակոյսի գիւերներ կան, ուր կը պըրկէ քեզ անձկութիւնն.

Այդ գիւերներն, ես ըսուերին մէջ ալ մեռել մըն եմ կարծես:

ALBERT SAMAIN